

УДК 37:63](4)«18/19»

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ОСВІТИ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

О. Костенко

кандидат історичних наук, доцент,

*ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»*

У статті висвітлено та всебічно проаналізовано особливості становлення та розвиток сільськогосподарської науки та освіти в країнах Європи першої половини XIX – початку XX ст. Доведено, що на розвиток сільськогосподарської науки та освіти в першій половині XIX ст. безпосередньо вплинули успіхи природознавства та технічний прогрес промисловості.

Ключові слова: *аграрна галузь, сільськогосподарська наука, сільське господарство, агрономічна освіта, навчальний заклад, аграрна наука, сільськогосподарська освіта, навчальні дисципліни.*

Здобувши політичну незалежність, наша держава опинилася перед необхідністю глибоких перетворень у всіх сферах життєдіяльності. Одними з першочергових постали питання організації вітчизняної науки й освіти відповідно до європейських стандартів. Сьогодні при комплексному розгляді історії розвитку галузевої науки та освіти України особливу зацікавленість викликають трансформаційні процеси, що відбувалися в першій половині XIX – на початку XX ст. у країнах Європи. У цей період зарубіжною аграрною наукою було накопичено не тільки цінний досвід, а й досягнуто значних успіхів світового рівня. Однак про більшість із них тривалий час не згадували, їх не досліджували, а тому й недооцінювали. Рівень опрацювання матеріалів з історії сільськогосподарської науки та освіти країн Європи порівняно низький.

Розвитку європейської сільськогосподарської науки присвячено роботи В. Вешнякова, В. Вінера, І. Мещерського, В. Фаусека та ін.

Перехід провідних держав Західної Європи до капіталізму був цілком природним, тривав десятиріччя, навіть сторіччя. Втягування сільськогосподарського виробництва до капіталістичних відносин теж було поступовим. Необхідність підвищення ефективності аграрної галузі вже в першій половині XIX ст. вимагала використання нових знань, технологій, техніки тощо. Культурне піднесення та економічний розвиток європейських країн сприяли вдосконаленню шкільної справи, поширенню наукових агрономічних знань.

На розвиток сільськогосподарської науки та освіти в першій половині XIX ст. безпосередньо вплинули успіхи природознавства і технічний прогрес промисловості. Як тільки Буссенго і Лібіх показали вплив добрив на врожайність культур і природний кругообіг речовин у природі, на промислову основу було переведене виробництво штучних добрив. Наприкінці XIX ст. фізіологією рослин було науково підтверджено вплив фізико-хімічних процесів, що відбуваються в ґрунті, на ступінь їх родючості. Теорії гумусового, а потім мінерального харчування рослин привернули увагу діячів науки й агрономів-практиків до проблем родючості ґрунту, застосування добрив і підвищення врожайності культурних рослин.

З того часу, як сільськогосподарська наука набула значення окремої науки, з'явилася необхідність поширення й удосконалювання цих наукових знань. Найбільш дієвим способом для досягнення цих цілей було створення спеціальних навчальних закладів.

Становлення сільськогосподарської освіти відбулося в Пруссії, де впродовж віків спостерігалася протистояння двох течій стосовно заснування вищих сільськогосподарських

шкіл. Йдеться про боротьбу теоретичної університетської освіти з практичним напрямом ізольованих вищих шкіл.

У розвитку університетської сільськогосподарської освіти в Німеччині можна виділити два етапи. Початковий етап розпочався в першій половині XVIII ст., коли першочерговим стало питання про звільнення законодавчим шляхом нижчих землеробських класів Німеччини від кріпосної залежності. Саме тоді нарівні з базовими університетськими науками до німецької економічної школи вводиться курс сільського господарства. Початок викладання сільського господарства був покладений у 1727 р., коли прусський король Фрідріх Вільгельм I заснував кафедру економії в Галльському університеті [1, с. 22]. Сільське господарство складало основну частину курсу лекцій з економіки.

Упродовж XVIII ст. подібні кафедри створилися майже в усіх інших університетах Німеччини. Так, у 1727 р. кафедру економіки було засновано в місті Франкфурті на Одері, пізніше – в Рінтельні й Геттінгені. Ці приклади перейняли й інші німецькі університети. З 1777 р. ландграфом Людвігом IX у Гіссені навіть був відкритий особливий економічний факультет, де викладалися всі камеральні науки: хімія, мінералогія, фізика, ботаніка, гірське і будівельне мистецтво, лікування свійських тварин, рахівництво і сільське господарство [2, с. 31].

Агрономічна освіта вводилася в багатьох німецьких університетах. У Німеччині до 40-х рр. XIX ст. справа розвитку агрономічної освіти просувалася вкрай повільно. Вслід за Меглінською академією – першою вищою сільськогосподарською школою «практичного» типу – були засновані й інші німецькі сільськогосподарські академії: у Гогенгеймі й у Ідштейні (1818), Шлейсгеймі (1822), Іені (1826), Таранді – (1829), Ельдені – (1835), Регенвальді (1842) [3, с. 4].

Завдяки роботі спеціально створеної сільськогосподарської колегії 29 червня 1844 р. в Пруссії був прийнятий перший законодавчий акт про розвиток сільськогосподарської освіти. Згідно з планом розвитку сільськогосподарської освіти в 40-50-х рр. XIX ст. були створені агрономічні академії в Проскау (1847); Поппельсдорфі (1847); Веєнді (1851) і Вальдау (1858) [4, с. 30-31]. Більша частина з них була самостійними навчальними закладами. Деякі з цих академій навіть прославилися своїм «практичним» напрямом, звичайно, в залежності від особистих схильностей і талантів їхніх засновників і керівників. Такою була Гогенгеймська академія, заснована у 1818 р. знаменитим Шварцем [5, с. 35].

Наступний, теоретичний, напрям розвитку сільськогосподарської освіти в цій державі пов'язаний зі створенням відповідних навчальних закладів при університетах. Так, у 1835 р. при Грейфсвальдському університеті була відкрита агрономічна академія в маєтку Ельдена.

Ідея створення цього сільськогосподарського навчального закладу виникла в 1827 р. при Грейфсвальдському університеті. Для влаштування академії був запрошений з Ієна професор сільського господарства Шульц [6, с. 315].

За прикладом Ельденської академії при Боннському університеті в 1847 р. було відкрито ще один вищий спеціальний навчальний заклад – Поппельсдорфську академію. Згодом цей навчальний заклад став цілком самостійним.

Крім агрономічних академій, улаштованих самостійно, як у Проскау і Вальдау, або завдяки сільськогосподарській діяльності університетів, як в Ельдені й Поппельсдорфі, викладання сільськогосподарських дисциплін продовжувалося в університетах, наприклад, у Берлінському і Галльському [1, с. 36]. Приклад Галльського університету перейняли інші університети й відкрили в себе сільськогосподарські інститути, а саме: Лейпцизький (1869), Гессенський (1871), Геттінгенський (1872), Кільський (1873), Кенігсберзький (1876), Бріславський (1881) [3, с. 4]. Усе це призвело до того, що сільськогосподарська освіта та наука одержали в Німеччині самостійний статус при університетах, що сприяло встановленню міцного фундаменту для подальшого розвитку аграрної науки й дослідної справи. Принцип «теоретичний», таким чином, став начебто домінуючим над принципом «практичним» [3, с. 5].

Відбувався й особливий розвиток сільськогосподарської освіти, а разом з нею й науки, і

в інших європейських країнах [2, с. 36]. У 50-х рр. XIX ст. сільськогосподарська освіта одержала свій розвиток і в Австрії. У цій країні до вищих сільськогосподарських закладів належав Альтенбурзький інститут в Угорщині. Однак викладання сільського господарства входило також у програму технічного відділення Віденського політехнічного інституту. Сільськогосподарські кафедри були засновані при університетах у Лінці, Граці, Клагенфурті і загальних навчальних закладах у Празі, Офені, Брюні та Кракові [6, с. 395].

У Франції перша спроба введення агрономічної освіти була здійснена одним зі знаменитих господарників свого часу Матьє Домбалема у Лоррені. У 1818 р. він склав проект влаштування зразкової ферми. У 1822 р. була відкрита знаменита Ровільська ферма – перший навчально-показовий заклад Франції. За прикладом Домбаля в 1827 р. було засновано землеробське училище в Грінбоні, відкрите в королівському маєтку Карлом X [4, с. 315].

Питання агрономічної освіти розглядалося в Національному зібранні Франції, що спричинило видання 3 жовтня 1848 р. закону про агрономічну освіту. Вводилися три ступені установ землеробської освіти. Однак Версальський національний агрономічний інститут проіснував тільки три роки: з 1849 по 1852. Незважаючи на своє короткочасне існування і навіть неможливість зробити жоден випуск, цей навчальний заклад сприяв поширенню сільськогосподарської освіти й удосконаленню методів і засобів викладацької роботи. Так, у цьому навчальному закладі вперше проводилися безкоштовні довгострокові (2 роки) публічні курси. Саме тут уперше пропонувалося трьох кращих випускників інституту відправляти на 3 роки за кордон, щоб у подальшому вони займалися викладацькою діяльністю [2, с. 38].

У Бельгії початок сільськогосподарській освіті було покладено в 1832 р. заснуванням приватними особами ветеринарно-землеробського училища в містечку Кургеме. Планомірну діяльність уряду щодо розвитку системи сільськогосподарської освіти розпочато з 1849 р. Тоді ж це питання обговорювалося в палатах парламенту Бельгії, що призвело до збільшення державних коштів на агрономічну освіту. Тривалий час вищим закладом вважалося Туртунське землеробське училище. І тільки в 1860 р. уряд Бельгії визнав за необхідне влаштування ще одного вищого землеробського інституту. Місцем для заснування інституту було обрано містечко Жамблу. Цікавим у зв'язку з нашим дослідженням є той факт, що в цьому землеробському інституті в 1863-1864 рр. навчалось 75 осіб, 32 з них були іноземцями, у тому числі 3 – з Росії та 11 – з Польщі [6, с. 411].

У Голландії до кінця XIX ст. не було жодного вищого сільськогосподарського навчального закладу. При Лейденському, Утрехтському і Гронінгенському університетах курси сільського господарства зазвичай читалися професорами ботаніки або хімії [6, с. 344].

В Італії в середині XIX ст. п'ять навчальних установ за своїм характером наближалися до вищих сільськогосподарських закладів, деякі з них були влаштовані при університетах та інших вищих навчальних закладах. На 1862 р. у підпорядкуванні Міністерства землеробства перебували такі навчальні заклади: землеробська і лісова школа в Турині, землеробський інститут у Кашині (біля Флоренції), землеробська і ветеринарна школа в Пізі, землеробський інститут у Пармі, агрономічні відділення в технічних інститутах: Туринському, Міланському, Плаченцькому і Флорентійському [2, с. 40].

Крім того, у підпорядкуванні Міністерства народної освіти були курси землеробства при університетах: Туринському, Неаполітанському, Болонському, Моденському, Перуджійському, Палермському, Мессінському, Катанському, Феррарському, Урбінському, Мачератському і Камерунському [6, с. 422].

Курс сільського господарства читався при університетах переважно для слухачів інженерного мистецтва і межування. Але з прийняттям у другій половині 60-х років XIX ст. в Італії закону про народну освіту сільське господарство було виведено з програм університетського курсу (за винятком Туринського університету) [7, с. 31].

У Великобританії організація сільськогосподарської освіти була неоднаковою в окремих частинах королівства. Безпосередньо в Англії існував тільки один агрономічний навчальний заклад вищого розряду, що знаходився в Сіренчестрі.

У Шотландії взагалі не було спеціальних навчальних закладів. Але предмети

агрономічної освіти викладалися в Единбурзькому університеті й деяких інших навчальних закладах.

В Ірландії на противагу Англії і Шотландії в середині XIX ст. були численні спеціальні навчальні заклади нижчого рівня [6, с. 346].

В кінці XIX – на початку XX ст. погляд на зв'язок вищої освіти з науково-практичною підготовкою був панівним у всіх європейських країнах. Багато сільськогосподарських інститутів, наприклад, Національний агрономічний інститут у Парижі, вищі сільськогосподарські школи у Відні й Берліні не мали зразкових господарств. Зразкові господарства повсюдно замінювалися дослідними полями. Практичні знання здобувалися шляхом проведення екскурсій у прилеглі передові маєтки [8, с. 28].

Проте наукові розробки окремих кафедр університетів були складовими єдиних національних сільськогосподарських досліджень. Наприклад, за свідченням академіка О. Соколовського, в Англії у 20-ті рр. XX ст. при вищих загальноосвітніх закладах (університетах) створювалися науково-дослідні заклади аграрного спрямування, які входили в єдину систему розвитку аграрної науки. Незважаючи на науково-дослідну роботу університетів, Англія була поділена на 12 сільськогосподарських округів, у яких центрами були вищі сільськогосподарські школи [9, с. 111-112.].

Західноукраїнські землі входили до складу Австро-Угорської імперії. Сприянням розвитку освіти, який здійснювався на основі виданих міністерством освіти у 1774 і 1790 рр. шкільних законів, австрійський уряд сподівався посилити свій вплив на західноукраїнське населення. Відповідно до цих законів у кінці XVIII – на початку XIX ст. була сформована відносно стала система освіти. Започаткування вищої аграрної освіти та заснування перших галузевих наукових установ відбувалося завдяки науково-освітній діяльності університетів. На Галичині, у Львові й Перемишлі, діяли університети з чотирма факультетами: філософським, юридичним, медичним і богословським. Львівський університет вважається першим класичним університетом на українській території: він виник на базі єзуїтського колегіуму у 1661 р. [10, с. 109]. До 1862 року викладання в університеті велося німецькою мовою, з 1862 – переважно польською. Як і всі європейські університети, Львівський – мав ботанічний сад. Про сільськогосподарську спрямованість діяльності цього закладу свідчить наявність наприкінці XIX ст. при університеті школи садівництва [11, с. 135].

Серед університетів, заснованих у XIX ст. на українських землях, які перебували під владою Австрії, був і Чернівецький університет з німецькою мовою викладання (заснований у 1875 р.). Університет відкрився у складі трьох факультетів : теологічного, філософського та юридичного, і залишався у такому складі до його румунізації, що почалася у 1919-1920 рр. [19, с. 117]. За свідченнями енциклопедичних видань на початку XX ст. при університеті діяли ботанічний сад та хімічна лабораторія [12, с. 608]. Університети в підросійській Україні виникали у XIX ст. як результат освітніх реформ Російській імперії й не мали тісних стосунків із університетами західноукраїнських територій. Система освіти російським урядом була запозичена з Німеччини, тому саме досвід німецьких університетів відносно розвитку агрономічних дисциплін мав вирішальний вплив на становлення перших університетських сільськогосподарських кафедр.

Аналіз становлення та розвитку сільськогосподарської освіти в країнах Європи першої половини XIX – початку XX ст. дає можливість зробити висновок, що першою країною, де було введено науку про сільське господарство, була Німеччина. Перший сільськогосподарський навчальний заклад виник у Німеччині, і саме в німецькій державі аграрна освіта одержала найбільше поширення. Успіх німецьких фахових закладів у значній мірі забезпечувався високим професійним рівнем викладацького складу. Своїми успіхами Меглінська академія була зобов'язана відомому сільськогосподарському просвітителю Теєру; Гогенгеймська академія – Шварцу, Векерліну, Пабсту; Ельденаська академія – Шульцу; Поппельсдорфська – Гарштейну; Галльський інститут – Кюне [13, с. 566]. На основі здобутків німецьких науковців XIX ст. у галузі агрономії згодом будували свої програми перші професори вітчизняних сільськогосподарських шкіл, у тому числі й один із перших

вітчизняних професорів Імператорського університету святого Володимира С. М. Ходецький [3, с. 6].

Наявні історико-наукові, зокрема історико-аграрні дослідження, недостатньо повно відтворюють тенденції становлення та розвитку вітчизняної сільськогосподарської науки на її початковому етапі. Відсутність узагальнюючого дослідження, що висвітлювало б внесок університетів країн Європи у становлення сільськогосподарської науки та освіти на українських територіях ставить перед науковцями завдання аналізу та вивчення даної проблеми.

1. Зайкевич А. Агрономия, как наука вообще и университетская в частности / А. Зайкевич. – К.: Тип. П. Барского, 1893. – С. 22-36.
2. Костенко О. О. Становлення та розвиток сільськогосподарської освіти та науки при імператорському університеті святого Володимира (1834-1917): дис. ... канд іст. наук : 07.00.07/ історія науки і техніки / О. О. Костенко. – Переяслав-Хмельницький., 2006. – 220 с.
3. Локоть Т. Сельскохозяйственные институты и университетская агрономия / Т. Локоть. – К.: Тип. Т. Г. Мейндера, 1912. – С. 4-6.
4. Мещерский И. Высшее сельскохозяйственное образование в России и за границей / И. Мещерский. – С-Пб., 1893. – 315с.
5. Паульсен Фр. Германские университеты / Фр. Паульсен. – Пг., 1904. – С. 35.
6. Вешняков В. Обзор сельскохозяйственных учреждений в Англии, Франции, Бельгии, Голландии, Германии и Италии / В. Вешняков. – С-Пб, 1866. – 787 с.
7. Фаусек В. Некоторые научно-прикладные учреждения Итальянского министерства земледелия / В. Фаусек – С-Пб, 1897. – С. 31.
8. Винер В. Организация опытных учреждений в Германии, Австро-Венгрии, Швейцарии и в царстве Польском / В. Винер. – С-Пб, 1912. – С. 28.
9. Соколовський О. З подорожування до Англії (наукові звіти) / О. Соколовський – Б.м., б.р., – С. 111-112.
10. Поляков М. Класичний університет: еволюція, сучасний стан, перспективи / М. Поляков. – К.: Генеза, 2004. – С. 109-117.
11. Львов – С-Пб, 1903. – 135 с.
12. Черновец – С-Пб, 1903. – 608 с.
13. Стебут И. Сельскохозяйственное знание и сельскохозяйственное образование / И. Стебут. – М., 1870. – 566 с.

Костенко О. Исторические предпосылки становления сельскохозяйственного образования в странах Европы первой половины XIX – начала XX века.

В статье освещены и всесторонне проанализированы особенности становления и развития сельскохозяйственной науки и образования в странах Европы первой половины XIX – начала XX в. Доказано, что на развитие сельскохозяйственной науки и образования в первой половине XIX в. непосредственно повлияли успехи в природоведении и технический прогресс промышленности.

Ключевые слова: аграрная отрасль, сельскохозяйственная наука, сельское хозяйство, агрономическое образование, учебное заведение, аграрная наука, сельскохозяйственное образование, учебные дисциплины.

Kostenko O. Historical Preconditions of Establishing of Agricultural Education in European Countries at the Beginning of the 19th–20th century.

The article deals with the comprehensive analysis of establishing and development of the agricultural education and science in European countries from the beginning of 19th century till the beginning of 20th century. It has been proved that in the first part of 19th century, the development of agricultural education and science was influenced by scholarly advances of natural science and technological progress of industry.

Key words: agriculture, agricultural education and science, farming, educational establishment, disciplines.